

Eva Queckfeldt

Dör historien ut? Historielösheten i efterkrigstidens Sverige – ett försök till förklaring.¹

"The only important thing about History, I think, sir, is that it's got to the point where it's probably about to end."

Graham Swift: Waterland

I

Historielöshet har varit ett mycket omtalat och diskuterat fenomen under de senaste åren. Debatten förefaller emellertid vara både ganska meningslös och litet fruktbarande av två skäl:

- Det saknas, hos de flesta skribenter, en egentlig definition av begreppet "historielöshet".
- De åsikter som kastas fram i debatten är lösa påståenden som saknar förankring i en forskning kring fenomenet "historielöshet".²

När dyker fenomenet upp? Vilka uttryck tar det sig? Vilka konsekvenser kan det väntas få? Detta är några av de frågor som inställer sig men som ännu inte fått något svar i debatt, diskussion eller forskning.

Med "historielöshet" tycks många i debatter och diskussioner mena endera eller ett par av följande saker:

1 Att en kontinent, ett land eller en etnisk folkgrupp helt eller delvis saknar en skreven, och därför för omvärlden tillgänglig historia. Hit hör t ex att äldre litteratur om Afrikas historia börjar med de europeiska upptäckarna. Att detta saknar giltighet har ju numera ofta konstaterats. Den europeiska erövringen av Afrika har reducerats till en episod i kontinentens långa och, på sitt sätt, väl dokumenterade historia. Att yttranden om "den historielöse vilden" numera inte förekommer i svensk debatt är ett överflödigt påpekande. Viktigt är däremot att hålla i minnet att vi (svenskar, européer) är "historielösa" visavis omvärlden eftersom vi, trots de ansträngningar som gjorts under senare tid, har vaga, om ens några, begrepp om "historien" utanför vårt eget område, Europa och Nordamerika.

- 2 Att en hel klass eller grupp av människor skulle sakna eller vara berövade sitt förflutna därför att historieämnet och historieforskningen endast uppehållit sig vid sådana aspekter av det förflutna som fullständigt saknat relevans för många. Så länge "historia", vilket ju ofta varit fallet, varit liktydigt med "politisk historia" har kvinnorna, arbetarna, trälarna, de hungriga och förtryckta saknats i historieskrivningen. Dessa klasser eller grupper har, precis som fallet varit med t ex Afrika, saknat en nedskreven historia, ett förflutet som kunnat dokumenteras med bevarade skriftliga källor eller annat vedertaget historiskt material. Därtill har "historien" för dessa grupper varit herrarnas och förtryckarnas historia, något som de, de förtryckta, funnit ointressant eller oväsentligt för sin egen situation eller som de helt enkelt föredragit att glömma.³
- 3 Att yngre, och numera också medelålders, svenskar genom den undervisning eller, som många ser det, brist på undervisning som den svenska skolan består fullständigt misslyckats med att lära sig någonting om det förflutna. Inte bara skolämnet "historia" utan också skolämnena "kristendom" och "svenska" (= litteratur) skulle vara någonting okänt för dem som undervisats i den svenska grundskolan eller i det nya svenska gymnasiet. Förmodligen är det denna typ av "historielöshet" som mest gjort sig hörd i debatten. I denna debatt har begreppet "historielöshet", fastän vagt och odefinierat, använts både som invektiv och ursäkt. Eftersom skolan, med denna syn på problemet, görs till den stora boven knyts debatten i detta fall ofta till undervisnings- och skolfrågor när den inte, vilket ofta skett, urartat till ren kverulans.
- 4 Att många människor av i dag, oberoende av vilken klass eller grupp de tillhör, och oberoende av vilken utbildning de har, helt enkelt struntar i det förflutna. De anser det förflutna vara dött. Det "levande förflutna", som tidigare generationer i t ex det gamla bondesamhället växte upp med, existerar inte längre. Mor- och farföräldrarna, som ofta tidigare tog hand om de mindre barnen och lärde dem vad de själva kunde av traditioner, släktminnen, sagor, sägner och sånger, är nu ungdomliga, raska personer ute i arbetslivet. Föräldrarna, som tidigare lärde upp de äldre barnen i sitt eget arbete, lever sitt eget yrkesliv, väl skilt från det liv man lever på sin fritid. Dagens samhälle är, i många avseenden, ett samhälle utan kontinuitet. "Vardagshistoria" dvs traditioner, släktminnen etc existerar knappast längre. "Traditionell historia", dvs politisk och ekonomisk historia, har reducerats till ett skolämne som många ställer sig likgiltiga till. Möjligen kan man betrakta det förflutna som ett dunkelt förrådsutrymme där man visserligen ibland kan finna kittlande hemiska episoder eller grotesk kuriosas, men som i övrigt fullständigt saknar relevans för nutidsmänniskan. Vad kan, resonerar man, dagens människor ha att hämta ur det förflutna? På vilket sätt skulle dagens högteknologiska samhälle kunna jämföras med gårdagens "primitiva"? Det rör sig om två skilda världar och ingenting ur det förflutna, inte ens dess tankar eller åsikter, är tillämpliga för nutidsmänniskan. För många i denna grupp av människor betyder inte heller framtiden någonting. Det enda de tycker sig ha att vänta av den är arbetslös-

het, förtidspension eller tom social misär. För att inte nämna de stora hoten: global miljöförstöring eller atomkrig. Dagens värld är, tycks denna grupp resonera, så komplicerad och så extremt osäker att det bästa man kan göra är att leva för dagen.

Detta senare är den allvarligaste typen av historielöshet eftersom den innebär att man likgiltigt accepterar att det förflutna är dött. Många vill också gå så långt att de aktivt förnekar både framtiden och det förflutna. Det är nuet, och bara nuet, som gäller. Allt annat är ointressant!⁴

Naturligtvis har "historielösheten", om än ytligt, uppmärksammats på olika sätt och naturligtvis har man också kommit med förslag till åtgärder mot den. Ofta har då, som påpekats ovan, debatten knutits till frågor om skola och undervisning men ibland också till själva historieämnet och till historieforskningen. I ett större sammanhang skulle därför de debatter som rör olika syn på historien, "historiemedvetande" och de eviga frågorna om historieämnets och historievetenskapens vara eller icke vara kunna räknas hit.⁵ Detta skulle emellertid föra mig alltför långt utanför artiklens ram. Det skulle beröra, för mig, alltför perifer aspekter och ändå inte tillräckligt uppmärksamma själva kärnfrågan: "historielösheten". Min fortsatta diskussion kommer därför att knytas till de olika ansatser till "historielöshets"-definitioner som inledningsvis dragits fram.

De olika ansatserna

Den första typen av historielöshet ("den historielöse vilden") förekommer som påpekats inte mera i svensk debatt. Tvärt om har Afrikas, Asiens och Latinamerikas historia allt mer börjat uppmärksammas. Hur långt denna uppmärksamhet sedan sträcker sig, om den går utanför de specialintresserades skara, är naturligtvis svårt att avgöra. Grundskolans, gymnasiets och universitetens läroplaner upptar numera dessa områdets historia. Ett vanligt motargument mot (vulgär)debattens påstående att dagens ungdom inte kan någon historia är att man numera inte endast ägnar sig åt den egna historien utan har vidgat perspektivet utåt. Hur intentionerna omsatts i praktiken, om perspektivet verkligen vidgats utåt, återstår för forskningen att klarlägga. Det är möjligt att läroplanernas intentioner inte kunnat fullföljas.

Att en hel klass, eller grupp av människor, skulle sakna eller vara berövade sitt förflutna därför att historievetenskapen inte sysslat med dem är ett fenomen som uppmärksammades och diskuterades särskilt under 1960- och 70-talen. Det är en typ av "historielöshet" som man försökt råda bot för. För det första har "vanligt folks" historia kommit i fokus på ett tidigare inte upplevt sätt, vare sig detta skett i form av studiecirklar i släktforskning, i "gräv-där-du-står" arbeten eller i olika historievetenskapliga projekt t ex forskning kring olika arbetargrupper villkor.⁶ För det andra har historien, historievetenskapen, allt mer börjat

uppehålla sig vid ekonomiska förhållanden, ägar- och produktionsförhållanden, olika samhällsklassers ställning, arbetarrörelsen och andra folkrörelser etc. Förna dagars vardagsliv har blivit intressant på ett helt annat sätt än tidigare. I stället för att syssla med historiens traditionella källor och urkunder har man börjat uppmärksamma den vanliga människan och hennes minnen och upplevelser som ett rikt historiskt material. De muntliga källorna har omvärderats och i många fall fått en hedersplats inom dagens historieforskning.⁷

Det kan emellertid vara viktigt att påpeka att denna typ av historieforskning inte nödvändigtvis är det samma som marxistisk historieskrivning. Hit kan man bli räknade företrädare för ytterst traditionellt skriven ekonomisk historia liksom representanter för den franska Annales-skolan.⁸

Från att ha varit "historielösa" skulle alltså stora grupper av människor vara på väg att få ett historiskt förflutet. Men just i engagemanget i ett annat slags historia än den traditionella, politiska, "herrarnas historia" kan en delförklaring till fenomenet "historielöshet" ligga. Det som några, ofta då personer med traditionell historisk bildning, uppfattar som "historielöshet" kanske i stället vittnar om ett historiskt intresse som ligger på ett annat plan. En nutida historiker kan, för att konstruera ett exempel, vara väl insatt i de arbetsmarknadspolitiska förhållandena i sekelskiftets Sverige men inte närmare känna till någonting om 1300-talets svenska tronstrider.

Att dagens, eller numera *to ni* gårdagens, skolungdom genom skolans, som många ser det, brist på historieundervisning, skulle vara "historielös" är, som ovan sagts, nästan ett banalt konstaterande. Det är den "historielöshetsdebatt" och den "historielöshet" som märks mest utåt. Naturligtvis är påståendena om den "historielösa ungdomen" inte tagna ur luften. Allt för många vittnesbörd om den saken finns. Frågan är snarast om det är rättvist att helt och hållet skylla dagens "historielöshet" på skolans undervisning. Kan det kanske vara så att dagens skola lär ut annat än det tidigare generationer lärts att uppfatta som självklar historisk kunskap? I stället för att mekaniskt plugga in *tex* Karl XII:s fälttåg lär sig dagens elever, inom SO-blocket, att diskutera *tex* jordbrukets och den jordbrukande befolkningens villkor i Asien. Den nya läroplanens intentioner antyder att så skulle vara fallet.

Personligen finner jag denna förklaring något krystad och lutar mera åt den pessimistiska uppfattningen att många, därmed alls inte sagt alla, i dagens skolgeneration i stället tillhör den i min uppställning sista gruppen av historielösa. Den grupp som helt enkelt struntar i det förflutna – och ofta också i framtiden – därför att den upplever att det inte finns något förflutet eller någon framtid, bara ett enda kaotiskt "nu".

Naturligtvis hör framtid och förfluten tid samman. Ett av de argument som ibland tas fram för att försvara historieämnet och historiestudierna är att historien är mänsklighetens kollektiva minne och att man, genom att ösa ur denna minnesresurs, kan finna ledtrådar till och svar på de problem som finns i nuet och i framtiden. I en värld där många inte tycker sig se någon framtid faller detta platt till marken. Historikern må komma med sina argument, sitt försvar för sitt

ämne. För många är detta irrelevant och ointressant. Vår tid och vårt västerländska samhälle upplever man som så totalt annorlunda allt som tidigare funnits att man inte kan få någon ledning ur det förflutna om hur man skall lösa tidens unika problem. Utan referensramar blir många människor totalt utlämnade. Ett dilemma som alltför lätt för över i dagsländementalitet och handlingsförlamning.

II

Naturligtvis måste fenomenet "historielöshet" kartläggas och utforskas grundligt. Inte bara av historiker, pedagoger och teologer utan också av beteende- och samhällsvetare. Forskning pågår också f n.⁹ Jämsides flammor då och då upp en debatt om "historielösheten" både i dagstidningar och i vetenskapliga tidskrifter. Denna koncentreras ofta kring skola och undervisning.

I ett försök att tackla "historielösheten" på ett annat sätt genomförde jag 1984 en undersökning av ledartext i några större svenska dagstidningar.¹⁰ Avsikten var att se om det fanns någon kunskap om, något intresse för det förflutna i efterkrigstidens Sverige, och om denna kunskap, detta intresse minskat över tid. Motiveringen för val av material, tidningsledare, var att en tidningsledare kan ses som en spegel av tidsandan. *Alla* tankar och åsikter som framförs i pressen är naturligtvis inte typiska för tidsperioden, men de tankar och åsikter som rör de speciella områden av samhällslivet som behandlas i tidningsledare, är säkerligen representativa för utbildade svenskars historiesyn och kunskap om historien. Begreppet "historielöshet" definierades tämligen grovt och pragmatiskt. Refererade man i texten till historiska personer, händelser, årtal eller data, äldre tiders sociala, ekonomiska, politiska, kulturella och religiösa förhållanden och idéer eller ej? Om man inte gjorde det ansågs detta tyda på "historielöshet". "Historisk" ansågs en person, händelse etc bli efter så kort tidsperiod som 10 år.

Undersökningen arbetade med tre hypoteser:

1. Historielösheten (enligt definitionen ovan) ökar under efterkrigstiden.
2. Om kunskapen om det egna landets, det egna kulturområdets, historia minskar – ersätter man då denna kunskap med kunskap om omvärldens historia?
3. Börjar man, allt eftersom kraven på jämställdhet mellan könen ökar, alltmer uppmärksamma kvinnor när man behöver en historisk referens?

Undersökningen bekräftade den första hypotesen, däremot inte de övriga två. Antalet utländska historiska referenser tenderade snarare att minska och antalet referenser till historiska kvinnor var över hela tidsperioden anmärkningsvärt få. Viktigt att observera är emellertid att detta inte säger någonting om intresset för omvärlden ökar eller minskar eller om "kvinnor" börjar uppmärksammas eller ej eftersom undersökningen hela tiden arbetade med *historiska* referenser.

Om intresset för "omvärlden" och "kvinnor" över huvud taget ökar bör detta göras till en särskild undersökning där även mer aktuellt material tas med.

Intressant var däremot att få bekräftat det som nästan är ett banalt påstående. Historielösheten, enligt ovanstående definition, ökar under tiden efter 1945. Särskilt gäller detta senare hälften av 1960-talet. Viktigt att notera är att materialet här är alltför litet, endast 420 tidningsnummer, för att man skall kunna dra några mera vittgående slutsatser.¹¹

Naturligtvis är detta inte den enda undersökning av efterkrigstidens minskande historieintresse som gjorts. Samtliga undersökningar pekar på att "historielösheten" tenderar att öka efter 1945. Denna ökning tycks sedan accelerera fram till mitten av 1960-talet. Därefter tycks man på nytt börja uppmärksamma och intressera sig för det förflutna.¹²

Trots att den ökande "historielösheten" i efterkrigstidens Sverige tycks vara ett ovedersägligt faktum saknas emellertid ännu någon mera omfattande kartläggning av densamma. Inte heller tycks det finnas någon allmänt accepterad och heltäckande definition av begreppet "historielöshet". En viktig åtgärd måste därför vara att de, främst historiker och pedagoger, som sysselsätter sig med fenomenet, försöker enas om en heltäckande, allmänt accepterad definition. Så länge en sådan definition inte finns måste var och en som använder begreppet "historielöshet" i skrift noggrant ange hur hon/han använder begreppet, annars ökar bara oklarheten kring begreppet ytterligare. I det fortsatta resonemanget kommer jag därför att använda samma, visserligen vaga, definition som använts i den ovan refererade undersökningen av tidningsledare. Med "historielöshet" avses brist på kunskap om forna tiders "personer, händelser, årtal eller data, sociala, ekonomiska, politiska, kulturella och religiösa förhållanden och idéer". Till "forna tider" räknas allt som ligger längre tillbaka i tiden än 10 år. Detta är visserligen vagt men har den fördelen att den inte binder "personer, händelser, årtal eller data" etc till visst socialt skikt eller viss geografisk region. Den binder inte heller begreppet till en viss disciplin. Den tillåter forskaren pejla *okunskap om det förflutna över huvud taget*.

III

Historielösheten ökar under efterkrigstiden. Detta kan anses fastslaget. Hur denna historielöshet ser ut samt på vad sätt och när den först visar sig i efterkrigstidens svenska samhälle återstår att undersöka närmare. En annan viktig del av historielöshetsfenomenet, som bör bli föremål för vidare forskning, är varför det uppstår. Varför släpper man under tiden efter 1945 så fullständigt taget om historien? Inte bara kunskapsmässigt utan så totalt att nästan allt ur det förflutna kastas undan: religion, sedvänjor, praktisk vardagskunskap, synen på relationer mellan människor osv.

Som delförklaring till att många av dagens människor är historielösa gavs

ovan att nutidsmänniskan, som lever totalt i nuet, upplever det förflutna som dött och ointressant. Hon har aldrig fått någon närmare direkt kontakt med det förflutna t ex via en äldre generation. Inte heller tycker hon sig *behöva* det förflutna. Hon tycker sig, i många fall, inte ha någon framtid och har därför inte heller användning för ett förflutet. Som total förklaring till efterkrigstidens ökande historielöshet duger den emellertid inte. Enskilda personer kan kanske se tillvaron på detta sätt. Ett helt samhälle kan det inte. I t ex den politiska debatten spelar referenser till vad man har gjort stor roll, liksom löftena om vad man skall göra. Här måste resten av förklaringen till den ökande historielösheten sökas på annat håll.

Naturligtvis kan man då gå tillbaka i historien, till tiden för industrialiseringen vid slutet av 1800-talet och till den ökande flykten från landsbygden under 1900-talet. Den samhällsomvandling detta innebar medförde, på gott och ont, att gamla traditioner och sedvänjor bröts. Det var, i det industrialiserade samhället, inte längre givet att de äldre generationerna skulle föra in barnen i vuxen världen med dess kontinuitet av yrkeskunskap och traditioner. Många lämnade också den bygd där tidigare släktled vuxit upp och haft sina hem. Det var inte längre självklart att man skulle ära t ex yrkesredskap, hushållsredskap och bohag från föräldrar och farföräldrar. De yngre generationerna flyttade och lämnade de äldre kvar. De gamla ärvda, men nu otidsenliga, redskapen och föremålen ersattes med nya, lämpligare.

Industrialiseringen hade inneburit att gruppen verkliga proletärer i samhället ökade. En grupp som var så fattig, utsliten och utarmad att den inte hade möjlighet att utöva någon slags kultur, är mindre ägna sig åt det förflutna. En grupp som så småningom, när deras levnadsförhållanden förbättrades, fann (vilket påpekats ovan) att den "historia" som gavs i t ex skolundervisningen inte rörde dem och deras förhållanden.

Just i bondesamhällets omvandling till industrisamhälle ligger förmodligen en del av förklaringen till dagens historielöshet. Utan att vilja romantisera det gamla samhället måste man konstatera att den kontinuitet och de traditioner som fanns i det gamla bondesamhället bröts när industrialiseringen och flykten från landsbygden kom. För många av dem som lämnade landsbygden och sökte sig till industrierna måste den tiden i mångt och mycket ha varit bitter att minnas. Långa arbetsdagar, dåliga arbetsförhållanden, undermåliga bostäder, umbäranden osv. Ett positivt liv tycker sig förmodligen många av denna grupp inte ha upplevt förrän långt senare, dvs *nu*. Det förflutna upplever man nästan enbart som negativt.

För att förklara historielösheten, främst hos efterkrigstidens generationer, är detta som ligger mer än 70–80 år tillbaka i tiden inte tillräckligt. Förklaringar måste sökas på annat, närmare, håll.

Ser man till tiden efter 1945 i Sverige kan man, förenklat uttryckt, säga att man fram till början av 1950-talet ännu levde i skuggan av världskriget. Det gällde att komma över det förflutna och samtidigt börja bygga upp ett nytt samhälle, det "folkhem" man drömt om. Den drömmen började förverkligas under 1950-

talet. Produktionen ökade, standarden steg, olika inrikespolitiska reformer (inte minst inom undervisningsområdet) genomfördes.

Mycket i den förhärskande samhällsandan under 50- och 60-talen kopplas till tillväxafilosofin. Det gällde att bli störst, att hela tiden gå framåt och att utvecklas. Det gällde att växa och att bygga ett samhälle som, med alla de förutsättningar som fanns, skulle bli bättre än någonting som tidigare skådats. Det var framtiden som gällde, absolut inte det förflutna. De politiska tankar som dominerade knöts till socialismen och liberalismen, två politiska riktningar i vilka utvecklingsoptimism och framtidstro är dominerande drag.

För många i ledande position i samhället var därtill det förflutna något som var av ondo. Man mindes sin egen uppväxttid och sin egen uppväxtmiljö som dålig. De bostäder man själv vuxit upp i ville man inte att de egna barnen skulle leva i. Man satte gärna likhetstecken mellan "gammalt" och "dåligt" och lät därför grävskoporna gå fram över både fallfärdiga ruckel och gammal fin bebyggelse. Den skola man själv gått i mindes man som dålig med alltför auktoritära lärare och med en kunskapsmängd som man tyckte sig ha upplevt som irrelevant. Vad angick t ex regentlängder, hjältekungar och religionskrig ett arbetarbarn? I den nya skola som började byggas upp under 1950-talet skulle detta rensas bort till förmån för *alla* samhällsklassers historia och till förmån för en mera världsomfattande historia. Till stor del har detta kanske också lyckats även om omställningen för många lärare av den "gamla skolan" upplevdes som plågsam och trots att den historieskrivning och det undervisningsmaterial som behövdes för det "nya" historieämnet inte alltid fanns utvecklat.

Den standard- och produktionshöjning som påbörjats i det svenska samhället under 1950-talet fortsatte under 60-talet. Man nådde "rekordåren" kring 1965. Reformarbetet fortsatte. "Folkhemmet" tycktes på väg att förverkligas. Mot slutet av 1960-talet kom den stora förändringen i det svenska samhällslivet. Svensk inrikespolitik blev utrikespolitiskt förankrad på ett tidigare inte känt sätt: Vietnamfrågan blev t ex ett debattämne i den svenska riksdagen. Det rika och välmående Sverige hade råd att rikta blickarna utåt. Man hade också råd att låta ungdomsrevolten kring 1968 ge eko i debatt och politik. Demonstrationståg på gatorna hörde till vanligheten. Mer och mer började kultur- och samhällsliv att politiseras.

Reaktionen på allt detta kom under det krisfyllda 70-talet. Oljekris och oro på arbetsmarknaden gjorde att svensk politik tvingades tillbaka till den inrikespolitiska arenan. Ungdomsrevolten ebbade ut. Begrepp som "miljö", "energi" och "livskvalitet" dök upp i samhällsdebatten. Kulturlivet började på nytt syssla med det som 60-talets språkrör avfärdat som "finkultur". Samhällslivet nyktrade till och började återgå till sin gamla vardagslunk.¹³

Ser man till de få undersökningar om historielöshet som gjorts i Sverige finner man att intresset för det förflutna dalar under hela 1950- och 60-talen för att sedan börja öka på nytt under 1970-talet. Kopplat till den politiska utvecklingen tycks detta indikera att man, så länge utvecklingen går "framåt", så länge produktion och levnadsstandard ökar, inte intresserar sig för det förflutna. Histo-

rien är någonting som man inte hinner eller orkar engagera sig i. Det är nuet och framtiden som gäller. Det förflutna får lämnas därhän!

När så utvecklingen ”stannar upp” under 1970-talet finner man plötsligt det förflutna igen. Det har ju faktiskt funnits en värld före 50- och 60-talen också. Så börjar intresset för historia och traditioner att öka.

Ytligt sett skulle detta alltså vara förklaringen till efterkrigstidens historielöshet: stark materiell tillväxt, samt att nya beslutsfattare kommit till, personer som klart upplevt det gamla samhällets avigsidor. Förklaringen är ändå inte så enkel. Ett rikt samhälle, ett samhälle i tillväxt, borde ha råd att även hålla det förflutna vid liv. Om inte annat så för att få en kontrast till den nuvarande höga levnadsstandarden för medborgarna. Inte heller behöver nya generationers, nya samhällsgruppers innehav av ledande samhällspositioner innebära att historien försvinner. Bara att en viss typ av historia, den som föredragits av de tidigare makthavarna, skjuts undan.

Naturligtvis skall man inte obevisad kasta ur sig påståenden om att vår tid är den mest historielösa någonsin. Ändå förefaller det vara så. Må vara att endast ett mycket litet skikt i samhället tidigare behärskade *ämnet* historia. ”Vanligt folk” kände däremot till yrkes- och hantverkskunskaper som ärvts från tidigare generationer, likaväl som andra traditioner och sedvänjor. Det förflutna var en påtaglig realitet. Just detta rivs till stor del upp i samband med industrialiseringen och urbaniseringen kring sekelskiftet men *något* bör ha funnits kvar och annat, andra sedvänjor och traditioner, ha kommit till. Så tycks det inte vara. Efterkrigstiden, och kanske främst tiden efter 1960, tycks helt ha tappat kontakten med det förflutna. Förklaringen till detta kan inte enbart sökas i förhållanden kring sekelskiftet, de ligger för långt tillbaka i tiden. Inte heller kan den sökas i att andra samhällsgrupper nått maktpositioner i samhället, det är ju inte bara ”herrarnas historia” som försvunnit. Inte heller kan den sökas i den period av intensiv ekonomisk tillväxt som präglade efterkrigstiden, den är trots allt en mycket kort tidsperiod. Förklaringen gömmer sig förmodligen dels i det förflutna självt, dels i den tid vi nu lever i.

Det förflutna, som var det omedelbart förflutna 1945, var ohyggligt. Europa var sönderbombat. Koncentrationslägren hade öppnats. Över Japan hade atombomber fällts. Detta var mer fruktansvärt än någonting någon människa upplevt tidigare. Det nådde också, tack vare moderna massmedia – journalfilm och tidningsmaterial – ända fram till enskilda personer långt borta från krigsskådeplatserna. Ingen kunde, även om han försökte, undgå att se detta fasansfulla. Försökte man gå förbi genom att söka bakgrunden till ohyggligheterna gick inte det heller. 1920- och 30-talens ekonomiska depression och politiska kaos var svåra att ta till sig och att minnas. Där bakom fanns Första världskrigets fasor som så väl dokumenterats genom t ex journalfilmer och ofta självbiografisk litteratur. Bakom detta låg industrialiseringen som för många i den äldre generationen förmodligen var en traumatisk upplevelse. Man varken kunde eller ville föra minnet av sina egna upplevelser vidare till senare generationer.

I det förflutnas fasor, förmedlade genom en massmediateknik som tidigare

generationer saknat, ser jag en delförklaring till efterkrigstidens ökande historielöshet. Trots att Sverige stått utanför själva krigshändelserna fanns ju materialet, vittnesbörden, även här. Det förflutna var helt enkelt för hemskt för att minnas. I stället började man rikta blickarna framåt och satsade på att bygga upp en ny och bättre värld.

Till en början tycks man ha lyckats. Den ekonomiska återhämtningen, t o m i de hårdast drabbade länderna, var förvånansvärd. Man talade om "ekonomiska under". I den häpnadsväckande ekonomiska tillväxten efter kriget tycktes drömmen om det goda och rättvisa samhället vara på väg att förverkligas. Landvinningarna inom teknik, medicin och naturvetenskap har under tiden efter 1945 varit enorma. Men just i detta ligger den andra orsaken till att dagens samhälle tappat kontakten med det förflutna. De framsteg som nåtts och nås inom teknik, medicin och naturvetenskap är så komplicerade att de inte låter sig kopplas samman med någonting längre tillbaka i tiden. Vår tid är så tekniskt och naturvetenskapligt invecklad och vi har kommit så långt inom teknisk, medicinsk och naturvetenskaplig forskning att vi tycker oss vara unika i världshistorien. Förmodligen är det också så i många fall. Aldrig förr har människan haft möjlighet att utplåna allt liv på jorden. Aldrig förr har människan haft möjlighet att idka en sådan rovdrift på naturens tillgångar – för att nu ge några exempel. Vi anser oss vara unika – och anser oss därför inte ha något att hämta från historien.

Inte heller har dessa nya landvinningar lett till att någon ny livsåskådning eller livsåskådningsdebatt fötts. En debatt som skulle kunna knyta an till tidigare generationers filosofi och livsåskådning. De livsåskådningar som främst tycks appellera till nutidsmänniskan är de individcentrerade och de som lovar snabba resultat om man bara följer viss ritual eller vissa normer för uppförande. De är livsåskådningar som är koncentrerade till nuet eller den nära framtiden. Inte till det förflutna eller en långt avlägsen framtid.

Ännu på 1800-talet kunde personer ur de bildade över- och medelklasskikten vara något så när insatta i såväl naturvetenskap som filosofi. Denne "universalvetenskapsman" existerar inte längre. Filosofi och religion, men särskilt naturvetenskap, teknik och medicin har blivit områden för specialister där var och en endast behärskar ett smalt segment av sin egen vetenskap. Den snabba tekniska utvecklingen inom ett speciellt område, nämligen massmedias, kan förmodligen bidra med en tredje förklaring till nutidens historielöshet. Ända sedan seklets början har massmedia försett oss med information om omvärlden på ett tidigare okänt sätt. Utvecklingen inom området har, särskilt under tiden efter 1945, skett med enorm hastighet. De ryckiga, svartvita journalfilmerna som speglade månadsgamla nyheter för 60–70 år sedan har efterträtts av direktsänd färg-TV. Med eller mot sin vilja tvingas nutidsmänniskan ta del av ett ständigt ökande informationsflöde. Massmedias världsbild är ofta fragmentarisk, grund och gräll. Det är lättförståeliga sensationer som gäller. Djupare analys och gedigen bakgrundsteckning saknas det ofta tid, kunskaper och intresse för, både bland producenter och konsumenter.¹⁴

Genom modern massmediateknik har också perspektivet utåt världen ökat på ett sätt vi tidigare inte upplevt. Omvärlden tvingas på oss men vi förmår inte smälta all information vi får, än mindre tränga in i den och analysera den. För TV-tittaren ter sig världen ofta som en serie katastrofer på underliga, exotiska platser. Katastrofer som ter sig oförklarliga på grund av att vi saknar kunskaper nog för att kunna sätta in dem i något sammanhang.¹⁵

Visst kan man med rätta säga att massmedias, och därmed också vårt, perspektiv vidgats utåt under 1900-talet. Det är inte längre enbart stormakterna, och främst då de västliga stormakterna, som existerar i tidningar och TV. Även om vi varken vill eller kan släppa vårt eget perspektiv på världen uppmärksammas trots allt Asien, Afrika och Latinamerika. Också socialt sett har en breddning i både producent- och konsumentledet skett. Det är inte längre bara ledande personer som uppmärksammas. Och massmedia är dessutom inte längre, som det var tidigare, ett ”överklassnöje”.

Naturligtvis är denna geografiska och sociala breddning av godo. Kritiken bör i stället riktas mot just den ytlighet, och därmed också brist på perspektiv bakåt och framåt, som kännetecknar dagens massmedier. Det förflutna upplevs som tungt, obegripligt och svårförklarligt när det skall användas som bakgrund till information. (Som underhållning kan det däremot ofta serveras på ett aptitretande sätt.) Framtiden, om man över huvud taget berör den, ses som/utmålas som en skrämmande och förfärlig hotbild. Nutidsmänniskans dilemma visar sig än en gång. Utan förankring i det förflutna, och utan förhoppning om en framtid, uppehåller man sig enbart i ett NU som visserligen kan upplevas som hemskt och svårförståeligt men som ändå ses som hanterbart och möjligt att göra sensation av.

* * *

”Children, only animals live
entirely in the Here and Now.
Only nature knows neither
memory nor history. But man –
let me offer you a definition –
is the story-telling animal.”

Graham Swift: Waterland.

Dagens historielöshet tycks vara ett faktum. Ett faktum som de som är likgiltiga för eller ointresserade av problemet ofta avfärdar med en axelryckning eller en suck om att dagens människor, genom de senaste decenniernas tekniska, medicinska och naturvetenskapliga landvinningar är unika i världshistorien och därför inte behöver någon historia. Kanske skyller man dagens brist på historisk kunskap på skolreformerna under 1960-talet. De verkliga pessimisterna bland dem som uppmärksammat problemet pekar å andra sidan på att dagens historie-

löshet inte enbart är ett problem som rör skola och undervisning. Det är, säger dessa, någonting mycket allvarligare än att 1980-talets elever inte längre känner till Karl XII. Allt för många av efterkrigstidens människor, påstår man, är på väg att förlora det förflutna. Inte bara kunskapen om det som med en vag samlingsterm brukar kallas "det västerländska kulturarvet", utan *all* kännedom om det som ligger utanför den egna, snäva referensramen. Så, säger man, försvinner historien, så dör det förflutna.

Detta är i mångt och mycket en riktig analys. Det är också, enligt mitt förmenande, en alltför pessimistisk analys. Man kan naturligtvis peka på de undersökningar av efterkrigstidens historielöshet som gjorts. Man kan visa hur förekomsten av t ex "historiska referenser" i tidningsledningarna minskar osv. Men man kan också, genom att vidga begreppet "historia", komma att se annorlunda på problemet.

Själv definierade jag, i min undersökning, historielöshet som "okunskap om det förflutna över huvud taget". I konsekvens med detta bör man då kunna definiera "historia" som "kunskap om det förflutna över huvud taget". Vidgar man begreppet på det sättet är efterkrigstidens historielöshet inte längre ett oomkullkasteligt faktum. Då finns det all anledning att se mera optimistiskt på situationen.

Väldigt få, om ens några, av oss människor lever ju *helt* utan något förflutet. Även om vi endast lever i ett NU gör vi det kanske i protest mot ett förflutet, även om detta inte går längre tillbaka än till våra föräldrar och deras värderingar. Även om vi endast lever i ett NU finns alltid det förflutna där i form av egna eller andras minnen, historier, berättelser, åsikter. Det finns där, med ett kort perspektiv, i t ex TV:s och tidningars idrottsreferat där man oerhört ofta hänvisar till förra veckans, förra årets resultat. Det finns där i reklam för "mormors sylt", "gammaldags falukorv" eller "söndagsmiddag som förr". Exempelen skulle kunna mångfaldigas. Det förflutna finns alltid hos oss. Vi bär det alltid med oss. Det gäller bara att vi blir medvetna om det.

Att den mätbara historielösheten, dvs den historielöshet som vi tycker oss se i tidningsledning, dödsannonser etc ökar under efterkrigstiden är klart. Om däremot människors medvetande om, kunskap om, det förflutna *över huvud taget* minskar återstår däremot att fastlägga. En fascinerande forskningsuppgift som borde tilltala inte bara historiker utan också pedagoger, sociologer, teologer m fl!

Att definiera "historia" så pass vagt är måhända ett skamgrepp. Men även om man gör en snävare gränsdragning och låter "historia" stå för t ex "vetenskapen om det mänskliga samhälls- och kulturlivets utveckling" (Sv uppslagsboks 2:a upplaga, 1949) finner jag ingen anledning att se alltför dystert på "historien" och dess framtid. Dagens historia berör fler än den någonsin tidigare gjort. Om vi ser till *skolämnet* "historia" behandlar detta numera både fler områden och fler individer än någonsin tidigare. För inte så länge sedan var "historia" liktydigt med "politisk historia", ett ämne som direkt rörde ett fåtal inom samhället. Så är det inte längre. Historieämnet har breddats och berör därigenom allt fler. Vi

skall inte heller glömma att allt fler, genom de senaste decenniernas reformer inom utbildningsområdet, ges möjlighet att läsa historia, i skolan eller på högskolenivå. Forna tiders historieämne berörde ett fåtal och studerades av få.

Naturligtvis skall vi inte bortse från att många av dagens skolungdomar har oerhört små historiekunskaper. Just därför är historielöshetsproblemet i hög grad någonting som måste uppmärksammas av pedagoger och blivande historielärare, dvs de som läser historia vid universitet och högskolor!

Men även om man lämnar skolan med dåliga historiekunskaper och med ett vagt medvetande om vad som hänt "förr" och även om man under skoltiden totalt struntar i både det förflutna och i framtiden kan detta komma att ändras. Dagslämmentalitet tycks ofta vara en mognadsfråga. Många av dem som lämnar skolan "historielösa" kommer förmodligen så småningom att engagera sig i någonting. I politiskt arbete, i någon miljöorganisation, i olika former av humanitärt arbete osv. Förmodligen leder detta till att man börjar intressera sig för "hur det började" och för "hur det skall sluta". Man är, eller blir, medveten om en kontinuitet i tillvaron. En kontinuitet som inte bara rör nuet och framtiden utan också det förflutna. Här finns ett hopp för historien och för medvetandet om att det har funnits ett förflutet. Må vara att forna tiders människor levde under helt andra yttre betingelser än vi men de gjorde erfarenheter som vi kan lära oss av. Erfarenheter som vi så väl behöver för att kunna planera vår framtid. Erfarenheter som vi behöver för att kunna sätta in händelser och skeenden i ett sammanhang och ge dem rimliga proportioner. Vi människor *är* historien och vi har, trots de senaste decenniernas snabba utveckling inom en rad områden, ändå mycket gemensamt med tidigare generationer. Det förflutna är en del av vår existens, liksom framtiden och nuet.

Att nå fram till ett medvetande om detta är, anser jag, viktigare än att mekaniskt kunna återge skolkunskaper i "historia". De som är medvetna om en kontinuitet i tillvaron, om att nuet, framtiden och det förflutna hör ihop är också de som vågar dra fram det förflutnas favoriter. De kan och vågar ta sig an problemen kring Treblinka och Hiroshima, inte för att göra dem till "skräckporr", utan för att lära sig någonting av dem, något som kan lämnas vidare till den framtid som, får vi hoppas, trots allt finns. Just i medvetandet om denna kontinuitet kan lösningen på dilemmat ligga. Kan vi historiker få fram budskapet att vi ur det förflutna kan hämta kunskap som kan hjälpa oss att lösa nuets och framtidens problem är vi på god väg att betvinga historielösheten. Då kan vi bryta udden av skräcken för framtiden och peka på att vi människor, trots 1900-talets enorma utveckling, på gott och ont, inom så många områden, ändå inte är helt unika. Vi är människor, precis som de som redan funnits, precis som de som skall komma efter oss.

I det gamla, i många avseenden statiska, bondesamhället var denna kontinuitet helt självklar och påtaglig. Man ärvde inte bara sin sociala position utan också bohag, redskap ja, t o m kläder från generation till generation. Vi som sås måste återfinna kontinuiteten har det svårare. Å andra sidan har vi också nu för tiden helt unika möjligheter att göra det. Vi har tidigare okända möjligheter att

ta tillvara det förflutna. Vad allt kan inte göras med datorer, ny massmedieteknik (film, video, band), ny tryckteknik osv?

Låt oss lagra vårt förflutna! Även om många inte tycks intresserade av det just nu kan vi komma att behöva det. Mänskligheten har förlorat sin historia förut och funnit tillbaka till den igen. Det kommer vi också att göra! Med den skillnaden att vi, rent tekniskt, har bättre "lagringsmöjligheter" än någonsin tidigare och därför också har möjlighet att lättare återfinna det förflutna.

Det rika Västerlandet har definitivt råd att hålla sig med ett levande förflutet. Och inte bara det! I en tid där allt fler kommer att ha allt mer ledig tid kommer också allt fler att ha möjlighet att engagera sig, inte bara i olika företeelser i nuet utan många kommer förmodligen också, som jag påpekat ovan, att vilja veta "hur det började" och "hur det skall sluta".

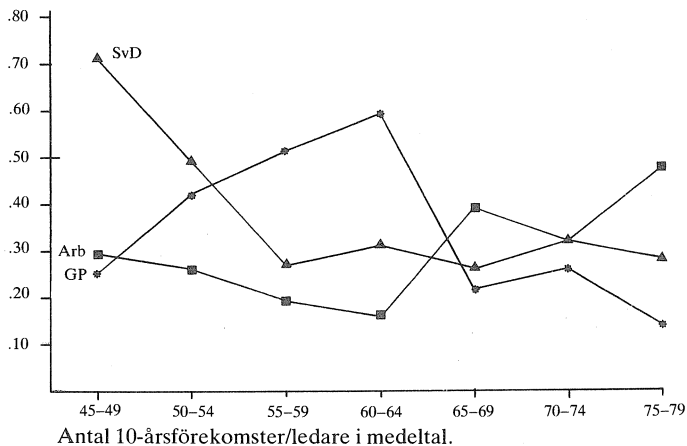
Här finns stora uppgifter för oss historiker! Inte bara som lärare, handledare, kursledare m m utan som förvaltare av och språkrör för det förflutna. Det är ju vi som lärt oss att handskas med historien, att sortera och systematisera bland det som varit. Det är vi som just nu *kan* och som därför *kan- och skall* – lära ut kunskapen om det förflutna. Vi måste propagera för vårt ämne! Tala om att det förflutna är minst lika intressant som det närvarande. Och att framtiden, om man ser den mot det förflutnas bakgrund, inte behöver vara ett skrämmande tomt intet utan något som är fyllt av möjligheter för oss och våra efterkommande, de som en gång kommer att se *oss* som historia.

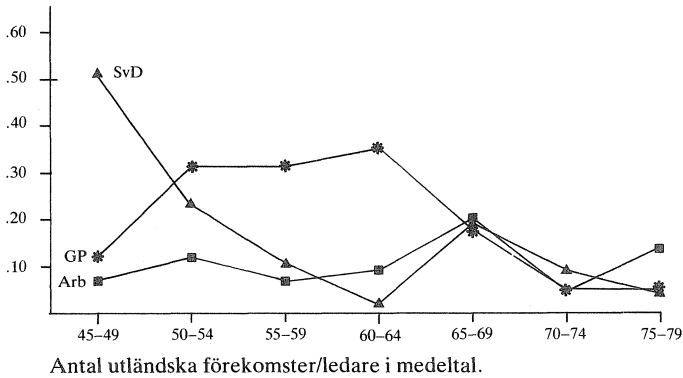
Är då efterkrigstidens Sverige historielöst? Det beror på. Om vi med "historia" menar traditionell, politisk historia, av den typ som lärdes ut i den gamla lärdomsskolan, då finns det många av oss som är "historielösa". Om vi med "historia" menar den kontinuitet som oftast fanns i det gamla bondesamhället, då är vi definitivt historielösa. Om vi med "historia" däremot menar att vi är medvetna om att det funnits ett förflutet, ett förflutet som kan ligga mycket nära i tiden, ett medvetande om det förflutna som bara behöver innebära att vi reflekterar över förra veckans fotbollsresultat, då är vi definitivt inte historielösa.

Jag tror frågan om historielöshet är fel ställd. Vi borde inte fråga oss, som vi så ofta gör, "kan vi historia". Då är svaret förmodligen "nej". Vi borde i stället fråga oss: är vi medvetna om att det funnits ett förflutet, ett förflutet över huvud taget, ett förflutet som inte behöver ligga längre tillbaka i tiden än ett par veckor?" Då är svaret förmodligen "ja". Ett "ja" som innebär en enorm utmaning för oss historiker. Låt oss anta den och dela med oss av vad vi har att ge! Historien är inte död, den har bara bytt skepnad. Den gamla historien, den vörnadsvärda om Konungar och Stormän, den finns knappast mer. Vardagshistorien (den som inte behöver vara märkvärdigare än att vi vet att huset vi bor i byggdes förra året och att marken det byggdes på tidigare varit åker) och medvetandet om att det finns ett förflutet, ett förflutet som är oskiljbart från nuet och framtiden, de finns. De finns och det är min fasta övertygelse att de alltid kommer att finnas!

NOTER

1. Artikeln har tillkommit tack vare ett anslag från Didaktikgruppen vid Lunds Universitet.
2. Bland arbeten som berör historielöshet kan nämnas *Lundmark* och *Queckfeldt* (1984). Även *Norrlid* behandlar fenomenet. En särskild typ av historielöshet är sekulariseringen under 1900-talet. Se *Per Block* och (för en tidigare tidsperiod) *Pétursson*. Under artiklens tillkomsttid har *Liedmans* arbete publicerats.
3. Se *Moberg* s 9–16. I ”Den dolda historien” görs ett försök att uppmärksamma just denna typ av historielöshet. Samma gäller för *Taussi Sjöberg* som uppmärksammar straffångarnas situation under 1800-talet.
4. Nutidsmänniskan som ”narcissistisk” och ointresserad av allt utanför den egna snäva kretsen är ett problem som diskuteras av *Lasch*.
5. Arbete med dessa problem pågår f n inom det Historiedidaktiska seminariet vid Historiska Institutionen i Lund. Se även *Hillerborg*.
6. Här kan nämnas tex det arbete som förekommer inom det Arbetarhistoriska seminariet vid Historiska Institutionen i Lund. Se även *Olsson* (1985, 1986).
7. Om användningen av muntligt material inom historieforskningen se *Thompson*. Även *Kjeldstadli* i *Behre-Odén*, s 93–98.
8. Om den franska Annales-skolan, se *Odén* i ”Att skriva historia” s 7–25.
9. Se ovan, not 2.
10. Undersökningen kunde genomföras tack vare ett anslag hösten 1981 från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR). Den har rapporterats i forskningsrapporten *Historielöshet – nutidsfenomen i ökning?* (Stencil.) Lund. 1984.
11. Utdrag ur forskningsrapporten *Historielöshet – nutidsfenomen i ökning?* Den första figuren visar antal referenser till historiska händelser, årtal etc (se ovan s 305) per ledare i medeltal under tiden 1945–1979 i tidningarna *Arbetet*, *Göteborgs-Posten* och *Svenska Dagbladet*.

Den andra figuren visar antalet utländska historiska referenser per ledare i medeltal under samma tid och i samma tidningar.

12. Se *Lundmark* a a och *Queckfeldt* a a.
13. Se *Eva Block, Bäck, Nilsson, Queckfeldt* (1981).
14. Om nyhetsvärdering, se *Östgaard*. En medicinares syn på nyhetsflöde och kommunikation ges av *Ingvar* i "Lyssna, titta, läsa."
15. Fenomenet att en fullständigt öppen och o censurerad nyhetsförmedling leder till osäkerhet, okunnighet och felaktig tolkning av olika skeenden uppmärksammades särskilt under Vietnamkriget. *Knightley* s 373-425.

Referenser

- Ahlberg, Alf, *Människan och den moderna tekniken*. Natur & Kultur, Stockholm. 1978.
- Odén, Birgitta. *Att skriva historia*. Nya infallsvinklar och objekt. (J Le Goff & P Nora, Eds) Urval och inledning av Birgitta Odén. Kontrakurs. Pan/Norstedts, Stockholm. 1978.
- Block, Eva, *Frihet, jämlikhet och andra värden*. Svensk inrikespolitisk debatt på dagstidningarnas ledarsidor 1945–1975. Kulturindikatorer, svensk symbolmiljö, 1945–1975. Rapport nr 4. Studentlitteratur, Lund. 1982.
- Block, Per, Arbetsmaterial från delprojektet "Symbolmiljöns sekularisering" publicerat inom forskningsprojektet "Kulturindikatorer – svensk symbolmiljö 1945–1975." (Stencil.)
- Bäck, Henry, *Den utrikespolitiska dagordningen*. Makt, protest och internationella frågor i svensk politik 1965–1973. Stockholm 1979.
- Ambjörnsson, R-D Gaunt (Red) *Den dolda historien*. 27 uppsatser om vårt okända förflutna. Respektive författare och Författarförlaget, Malmö. 1984.
- Halldén, Sören, *Behövs det förflutna?* Liber, Lund. 1983.
- Hillerborg, Inger, "Historia – inte bara ett skolämne". Barn & Kultur 1986:4.
- Behre, G-B Odén (Red), *Historievetenskap och historiedidaktik*. LiberFörlag/Universitetsförlaget, Lund. 1982.
- Knightley, Philip, *The first casualty*. From Crimea to Vietnam. The war correspondent as hero, propagandist and myth maker. Harcourt, Brace, Jovanovich, New York. 1975.
- Lasch, Christopher, *Den narcissistiska kulturen*. P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm. 1981.
- Liedman, Sven-Eric, *Historielöshet – vad gör det? I Över gränser*. Festskrift till Birgitta Odén. Lund. 1987.
- Lundmark, Lennart, *Tid som kvalitet och kvantitet*. Häftet för kritiska studier 1986:2.
- Fjæstad, Björn (Red), *Lyssna, titta, läsa*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond, 1977:2.
- Moberg, Vilhelm, *Min svenska historia berättad för folket*. Första delen. Från Oden till Engelbrekt. P A Norstedt & Söners förlag, Stockholm. 1970.
- Nilsson, Sven, *Kulturmaterialiet i storstadspressen under 1960-talet*. Studentlitteratur, Lund. 1974.
- Norrlid, Ingemar, *Invita Minerva*. Tankar kring talanglöshetens didaktik. I Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén. Lund. 1987.
- Olsson, Lars (Red.) *Skånska statare och lantarbetare berättar*. Tidens förlag, Stockholm. 1985.
- Olsson, Lars, *Gamla typer och nya produktionsförhållanden*. Om rationalisering och medbestämmande, åldrande och solidaritet bland typografer i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960. Lucifers förlag, Lund. 1986.
- Pétursson, Pétur, *Church and social change: a study of the secularization process in Iceland 1830–1930*. Lund Studies in Sociology, Helsingborg. 1983.
- Queckfeldt, Eva, "Vietnam". Tre svenska tidningars syn på vietnamfrågan 1963–1968. Liber, Lund. 1981.
- Queckfeldt, Eva, *Historielöshet – nutidsfenomen i ökning*. (Stencil.) Lund. 1984.
- Swift, Graham, *Waterland*. William Heineman Ltd, London. 1983.
- Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar: Brottet straffet och människan i 1800-talets Sverige*. Författarförlaget, Stockholm. 1986.
- Thavenius, Jan, *Liv och historia*. Om människan i historien och historien i människan. Symposion bokförlag, Stockholm. 1983.
- Thompson, Paul, *Det förflutnas röst*. Den muntliga historieforskningens grunder. Gidlunds, Södertälje. 1980.
- Tidsopfattelse og historiebevidsthed*. Oplæg fra den 18 nordiske fagkonference i historisk metode-lære i Ølken 26–29 august 1983. (Studier i historisk metode, 18) Århus, 1985.
- Östgaard, Einar, *Nyhetsvärdering*. Massmedia och nyhetsförmedling. Wahlström & Widstrand, Stockholm. 1968.